

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ОДЕСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Методичні рекомендації
до семінарських занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти,
спеціальності 231 Соціальна робота

ОДЕСА
ФОП Бондаренко М. О.
2023

УДК 316.346.2-055.2:364:37.014.53
Г34

Укладач:

У. В. Варнава, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи.

Рецензенти:

Л. С. Смокова, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та практичної психології ОНУ імені І. І. Мечникова;

М. Г. Кирилішина, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та практичної психології ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету
психології та соціальної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 2 від 11.10.2023*

Г34 **Гендерно-чутливий** підхід в соціальній роботі : методичні рекомендації до семінарських занять та самостійних робіт для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти, спеціальності 231 Соціальна робота / уклад.: У. В. Варнава. – Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2023. – 24 с.

Пропоновані методичні вказівки допомагають при підготовці до практичної роботи соціальних працівників з різними категоріями клієнтів. Увагу приділено формуванню практичних навичок та професійної компетентності соціальних працівників у різних сферах соціальної роботи

Розраховано для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота факультету психології та соціальної роботи ОНУ імені І.І. Мечникова.

УДК 316.346.2-055.2:364:37.014.53

© Варнава У. В., укладання, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ	5
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	6
РЕСУРСИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ СХЕМ.....	18
РЕСУРСИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙ	20
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	21
ФОРМИ КОНТРОЛЮ І МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ.....	22
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	23

ВСТУП

Мета

Надання студентам систематизованих знань із теоретичних засад сутності гендерного аналізу, зарубіжного і вітчизняного досвіду його застосування, місця і ролі гендерного аналізу в сфері соціальної політики, а також практичні навички проведення гендерного аналізу під час роботи соціального працівника; знайомство студентів з науково-теоретичними засадами гендерної політики та з механізмами державного управління гендерною сферою; розкриття змісту та організації соціальної роботи з урахуванням гендерного фактору, визначення основних напрямів, методів і форм роботи з цими категоріями клієнтів.

Завдання:

- розвиток критичного мислення в студентів, розвитку «гендерної чутливості» до соціальної реальності
- руйнування звичних стереотипних схем у ході того, як студенти проводять самостійний аналіз основних сфер життя суспільства з погляду гендерних розходжень до взаємозв'язку набутих знань з практикою.

знати:

- загальні питання державної гендерної політики в Україні;
- особливості державного управління гендерними відносинами в Україні і в країнах розвиненої демократії;
- особливості соціальної роботи з урахуванням гендерного фактору.

Студенти також повинні набути **вмінь**:

- оцінювати державну гендерну політику;
- визначати пріоритети у планованні заходів щодо сприяння гендерної рівності у суспільстві;
- здійснювати порівняльний аналіз механізмів реалізації гендерної політики в Україні та в країнах Європейського Союзу;
- розробляти пропозиції щодо удосконалення чинної нормативно-правової бази, приведення її до відповідності європейському соціальному законодавству;
- виявляти ознаки недосконалості нормативно-правових документів, що регулюють основи соціальної роботи з гендерними групами населення;
- розробляти пропозиції до муніципальних та регіональних програм, спрямованих на підвищення соціальної допомоги жінкам та чоловікам;
- інтегрувати теоретичні знання і практичний досвід.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовний модуль 1.

Нагальні питання гендерної чутливості у суспільстві

Тема 1. Основні поняття гендерної теорії

Загальне поняття гендер, гендерний аналіз, гендерна чутливість, гендерна сліпота, гендерна рівність/нерівність, гендерні стереотипи, гендерна дискримінація, гендерні ролі гендерний розрив. Індекси гендерної (не)рівності

Тема 2. Гендерний аналіз: теоретичні і практичні аспекти

Етапи гендерного аналізу. Сутність гендерного аналізу. Елементи гендерного аналізу. Картування як метод гендерного аналізу. Практичні і стратегічні гендерні потреби. Міжнародні та національні зобов'язання України у сфері гендерної рівності.

Змістовний модуль 2.

Гендерна чутливість у соціальній роботі

Тема 3. Гендерна політика

Визначення політики. Типи гендерних політик. Гендерний підхід (мейнстрімінг). Державна гендерна політика в Україні. Інституційний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. Напрямки гендерної політики: у політичній сфері, в економіці, в соціальній сфері, в культурній сфері. Основні гендерні проблеми в Україні.

Тема 4. Гендерні стереотипи. Гендерна дискримінація. Сексизм

Природа стереотипів. Групи гендерних стереотипів. Основні гендерні стереотипи. Образи «справжньої жінки», «справжнього чоловіка». Небезпеки стереотипного мислення. Гендерна дискримінація. Сексизм. Основні ознаки сексизму.

Тема 5. Гендерний аналіз приватної сфери життя

Гендерні ролі. Традиційні жіночі гендерні ролі. Традиційні чоловічі гендерні ролі. Сучасні гендерні ролі. Сімейні обов'язки. Гендерно чутливі ініціативи «Баланс між роботою і життям», «Заклад, дружній до сім'ї».

Тема 6. Гендерний аналіз у сфері економічної участі та можливостей

Бідність. Гендер та ринок праці. Феномени «Скляної стелі», «Липкої підлоги». Дискримінація на робочому місці. Підприємництво і бізнес-клімат.

Тема 7. Гендерний аналіз у сфері політики

Представництво жінок в парламентах світу та України: порівняльний

аналіз. Гендерний склад української влади. Депутатська відповідальність: гендерний аспект. Гендерний портрет депутата і депутатки.

Тема 8. Гендерний аналіз у соціальній сфері: освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті. Гендерні аспекти насильства

Гендерні аспекти сфери освіти. Показники тривалості життя: гендерний аспект. Захворюваність на інфекційні хвороби: гендерний аспект. Гендерні аспекти соціальної підтримки та соціального захисту. Гендерно зумовлене насильство. Світова карта бар'єрів для повідомлення про зґвалтування.

Тема 9. Міжнародний досвід гендерних перетворень

Гендерна активність у європейському регіоні. Гендерна політика у світі. Міжнародні документи. Міжнародні організації.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Основні поняття гендерної теорії

Питання до обговорення:

1. Загальне поняття гендер.
2. Гендерні ролі гендерний розрив.

Гендерна теорія – це напрямок в соціальних науках, який зосереджується на вивченні гендерних ролей, ідентичності та гендерної нерівності в суспільстві. Основні поняття гендерної теорії включають:

Гендер: Відноситься до соціально сконструйованих ролей, поведінки, активностей та атрибутів, які даний суспільство вважає відповідними для чоловіків та жінок. Відрізняється від поняття "статі", яке зазвичай стосується біологічних відмінностей.

Гендерна Рівність: Ідея про те, що всі люди повинні мати однакові права та можливості незалежно від їхнього гендера.

Гендерні Ролі: Суспільно-культурні очікування щодо поведінки, які вважаються прийнятними для осіб певної статі.

Гендерний Стереотип: Загальні упереджені уявлення або погляди на те, якими повинні бути чоловіки та жінки, включаючи їхні характеристики, ролі та поведінку.

Гендерна Ідентичність: Внутрішнє переконання індивіда щодо власної гендерної приналежності, яке може або не збігатися з біологічною статтю.

Гендерний Дисбаланс та Дискримінація: Ситуації, в яких люди однієї статі систематично обмежені у своїх правах та можливостях порівняно з іншою статтю.

Фемінізм: Рух, який прагне досягти рівності прав і можливостей для жінок та бореться з гендерною дискримінацією.

Гендерне Виховання: Процес навчання людей розуміти гендерні ролі та стереотипи, сприяння гендерній рівності та боротьба з гендерними упередженнями.

Гендерна теорія важлива для розуміння того, як гендерні норми та ролі формуються в суспільстві, як вони впливають на поведінку та взаємодії між людьми, а також для виявлення та подолання гендерної нерівності та дискримінації.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Загальне поняття гендер, гендерний аналіз, гендерна чутливість, гендерна сліпота, гендерна рівність/нерівність, гендерні стереотипи, гендерна дискримінація, гендерні ролі гендерний розрив. Індекси гендерної (не)рівності

Рекомендована література:

Основна: 1, 3, 6.

Допоміжна: 3.

Тема 2. Гендерний аналіз: теоретичні і практичні аспекти

Питання до обговорення:

Етапи гендерного аналізу.

Сутність гендерного аналізу.

Практичні і стратегічні гендерні потреби.

Гендерний аналіз – це процес вивчення впливу гендерних різниць на соціальні, економічні та політичні питання. Цей аналіз важливий для розуміння того, як різні гендерні ролі та норми впливають на життя людей і як можна розробляти більш справедливі та ефективні політики та програми. Основні етапи гендерного аналізу включають:

Ідентифікація Проблеми або Питання для Аналізу: Визначення ключового питання або області політики, де гендер може мати значний вплив. Це може бути будь-що, від розробки нового законопроекту до аналізу працевлаштування чи освітньої програми.

Збір та Аналіз Даних: Збір статистичних даних та інформації, які можуть виявити гендерні відмінності або нерівності. Це включає дані про доступ до ресурсів, участь у різних сферах життя, контроль над активами тощо.

Оцінка Впливу Гендерних Норм і Ролей: Аналіз того, як гендерні ролі та стереотипи впливають на ситуацію або питання. Це може включати вплив на доступ до освіти, здоров'я, роботи, а також на участь у прийнятті рішень.

Визначення Потреб і Приоритетів: Визначення специфічних потреб різних гендерних груп у контексті вивчаємої проблеми. Розробка стратегій для задоволення цих потреб.

Розробка Рекомендацій: На основі аналізу формулювання рекомендацій для забезпечення гендерної рівності та справедливості. Це може включати зміни в політиці, практиці або програмах.

Моніторинг та Оцінка: Відстеження та оцінка ефективності впроваджених змін з точки зору гендерної рівності та включення.

Гендерний аналіз допомагає забезпечити, щоб політики та програми були чутливими до різних потреб та досвіду чоловіків та жінок, сприяючи таким чином гендерній рівності та покращенню соціальної справедливості.

Поняття практичних і стратегічних гендерних потреб є ключовими в гендерному плануванні та аналізі. Вони допомагають визначити різні види потреб, з якими стикаються жінки та чоловіки в суспільстві, і сприяють розробці більш ефективних стратегій для досягнення гендерної рівності.

Практичні Гендерні Потреби:

- Ці потреби зазвичай пов'язані з нагальними умовами життя та праці. Вони не викликають в суспільстві змін в гендерних ролях чи відносинах.
- Приклади практичних гендерних потреб включають доступ до води, їжі, здорового довкілля, освіти, охорони здоров'я, зайнятості та житла.
- Вирішення практичних потреб часто не вимагає змін у структурі гендерних відносин, але може полегшити життя та підвищити якість життя.

Стратегічні Гендерні Потреби:

- Стратегічні гендерні потреби пов'язані зі зміною гендерних ролей, статусу, влади та контролю. Вони більш фундаментальні та спрямовані на досягнення рівності та справедливості.
- Приклади включають боротьбу з гендерною дискримінацією, насильством, вирівнювання гендерних ролей у домогосподарстві та суспільстві, забезпечення рівних можливостей у кар'єрі, освіті, політичній участі тощо.
- Вирішення стратегічних потреб вимагає змін у соціальних нормах, законодавстві, політиці та інших структурах, що підтримують гендерну нерівність.

Розрізнення між практичними та стратегічними гендерними потребами допомагає організаціям та розробникам політики визначити найбільш важливі області для втручання та виробити стратегії, які ефективно вирішують як нагальні, так і довгострокові виклики гендерної нерівності.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Етапи, сутність та елементи гендерного аналізу. Практичні і стратегічні гендерні потреби. Міжнародні та національні зобов'язання України у сфері гендерної рівності.

Рекомендована література:

Основна: 1, 3, 6.

Допоміжна: 3.

Тема 3. Гендерна політика

Питання до обговорення:

1. Визначення гендерної політики.
2. Державна гендерна політика в Україні.
3. Основні гендерні проблеми в Україні.

Гендерна політика – це набір заходів та стратегій, які впроваджуються на різних рівнях (місцевому, національному, міжнародному) з метою досягнення гендерної рівності та усунення гендерної дискримінації. Гендерна політика охоплює широкий спектр аспектів суспільного життя і базується на принципах рівноправності та справедливості для осіб різних гендерів

Гендерна політика в Україні спрямована на забезпечення гендерної рівності та усунення гендерної дискримінації в різних сферах суспільного життя. Основні аспекти цієї політики включають:

Законодавча База: Україна ратифікувала ряд міжнародних договорів, зокрема Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Крім того, в країні діє національне законодавство, спрямоване на захист прав жінок та чоловіків і на забезпечення гендерної рівності.

Інституціональні Механізми: В Україні функціонують державні структури та інституції, які відповідають за реалізацію гендерної політики, включаючи Міністерство соціальної політики України та інші урядові агенції.

Освітні та Інформаційні Кампанії: Проведення освітніх програм та інформаційних кампаній з метою підвищення обізнаності про гендерну рівність та боротьбу з гендерними стереотипами.

Захист від Гендерно-зумовленого Насильства: Розробка та впровадження програм і заходів, спрямованих на захист жінок і дівчат від домашнього насильства, сексуального насильства та інших форм гендерно-зумовленого насильства.

Підтримка Рівності у Трудових Відносинах: Вжиття заходів для забезпечення рівності чоловіків і жінок у сфері праці, включаючи рівну оплату за рівноцінну працю та рівні можливості для кар'єрного росту.

Участь Жінок у Політиці та Громадському Житті: Заохочення та підтримка участі жінок у політиці, включаючи їх представництво на різних рівнях влади.

Моніторинг та Оцінка: Проведення регулярного моніторингу та оцінки результатів гендерної політики для її коригування та вдосконалення.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Визначення політики. Типи гендерних політик. Гендерний підхід (мейнстрімінг). Державна гендерна політика в Україні. Інституційний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. Напрямки гендерної політики: у політичній сфері, в економіці, в соціальній сфері, в культурній сфері. Основні гендерні проблеми в Україні. Гендерна рівність у культурі України. Снохатство як патологічне явище у культурі патріархатних країн.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 4, 5.

Допоміжна: 1, 2.

Тема 4. Гендерні стереотипи. Гендерна дискримінація. Сексизм

Питання до обговорення:

1. Групи гендерних стереотипів.
2. Небезпеки стереотипного мислення.
3. Гендерна дискримінація.
4. Сексизм. Основні ознаки сексизму.

Гендерні стереотипи – це узагальнені уявлення або погляди на ролі, поведінку, характеристики чи очікування, які суспільство традиційно пов'язує з чоловіками та жінками. Ці стереотипи часто базуються на традиційних уявленнях про маскуліність і фемінінність та можуть бути поділені на кілька основних груп:

Гендерні стереотипи щодо Ролей: Ці стереотипи стосуються уявлень про те, які соціальні ролі підходять чоловікам та жінкам. Наприклад, ідея, що жінки мають бути домогосподарками та опікунами дітей, а чоловіки – годувальниками та захисниками.

Стереотипи щодо Особистісних Характеристик: Ці стереотипи включають уявлення про "типові" чоловічі та жіночі особистісні риси. Наприклад, чоловікам часто приписують такі якості, як сміливість, агресивність та раціональність, тоді як жінкам – емоційність, чуйність та турботу.

Гендерні Стереотипи у Професійній Сфері: Ці стереотипи пов'язані з уявленнями про "підходящі" професії для чоловіків та жінок. Наприклад, жінок традиційно асоціюють з професіями в сфері освіти, медицини та соціальної роботи, тоді як чоловіків – з технічними та керівними професіями.

Стереотипи щодо Фізичного Вигляду: Ці стереотипи стосуються очікувань щодо зовнішності чоловіків і жінок. Наприклад, ідеалізація тендітності та краси у жінок та сили та мужності у чоловіків.

Гендерні Стереотипи у Поведінці та Спілкуванні: Ці стереотипи відображають очікування щодо поведінки та способів спілкування. Наприклад, чоловікам часто приписують прямотинісність та домінування у спілкуванні, в той час як жінок вважають більш емоційними та дипломатичними.

Сексизм – це дискримінація або упереджене ставлення, засноване на статі особи, зазвичай проявляється у формі нерівності чи стереотипних поглядів на чоловіків та жінок. Сексизм може бути явним або прихованим і відіграє значну роль у формуванні гендерних нерівностей у суспільстві. Ознаки сексизму можуть виявлятися у різних формах та контекстах. Важливо відзначити, що сексизм може виявлятися як відкрито, так і приховано, і часто ґрунтується на гендерних стереотипах та дискримінаційних поглядах.

Ось деякі з найбільш поширених ознак сексизму:

Гендерні Стереотипи: Застосування узагальнених, часто негативних, стереотипів до чоловіків чи жінок. Наприклад, припущення, що жінки є менш компетентними у наукових сферах або що чоловіки не можуть бути емоційно чутливими.

Нерівність на Робочому Місці: Це може включати різницю в оплаті праці між чоловіками та жінками за однакову роботу, нерівні можливості для кар'єрного росту або нерівне представництво статей у певних професіях.

Сексуальні Домагання: Небажані сексуальні дії або коментарі, які створюють вороже або принизливе робоче середовище.

Дискримінація в Освіті: Припущення або практики, які обмежують освітні можливості або підтримку на основі статі. Наприклад, відмова від залучення дівчат до вивчення точних наук.

Мовний Сексизм: Використання мови, яка посилює гендерні стереотипи або знецінює осіб певної статі. Це може включати жарти, образи або гендерно-упереджені висловлювання.

Об'єктивація: Зображення чоловіків або жінок як об'єктів, особливо в рекламі або ЗМІ, де фокус робиться на фізичному вигляді замість особистісних якостей або здібностей.

Віктимізація Жертв: Ситуації, в яких жертви сексизму або сексуального домагання звинувачуються у провокуванні або перебільшенні інцидентів.

Інституційний Сексизм: Структурні недоліки в організаціях або системах, які підтримують гендерну нерівність, наприклад, через політики або законодавчі акти, які дискримінують за ознакою статі.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Природа стереотипів. Групи гендерних стереотипів. Основні гендерні стереотипи. Небезпеки стереотипного мислення. Образи «справжньої жінки», «справжнього чоловіка». Гендерна дискримінація. Сексизм. Основні ознаки сексизму. Сексизм та мезогенія у сучасному кінематографі, літературі.

Складання есе:

Сексизм та мезогенія у музиці та кінематографі

Рекомендована література:

Основна: 2, 6.

Допоміжна: 3.

Тема 5. Гендерний аналіз приватної сфери життя

Питання до обговорення:

1. Сучасні гендерні ролі.
2. Гендерно чутливі ініціативи.

Сучасні гендерні ролі значно відрізняються від традиційних уявлень про гендер і продовжують розвиватися відповідно до змін у суспільних поглядах та культурних нормах. Загальні тенденції в сучасних гендерних ролях включають:

Сучасні гендерні ролі стають менш чітко відокремленими. Чоловіки та жінки все частіше займаються діяльністю, яка раніше вважалася "нетиповою" для їх статі, наприклад, жінки активно працюють у STEM (наука, технології, інженерія, математика), а чоловіки більше залучені в домашнє господарство та виховання дітей. Сучасне суспільство прагне бути більш включаючим щодо різноманітності гендерних ідентичностей, включаючи визнання прав трансгендерних осіб та небінарних ідентичностей.

Існує зростаюча усвідомленість та критика стосовно шкідливих гендерних стереотипів, що спонукає людей відмовлятися від обмежуючих норм і очікувань. Жінки все більше залучаються до робочої сили і стають економічно незалежними, що змінює традиційні сімейні структури та ролі. Зростаюча підтримка ідеї гендерної рівності в доступі до освіти, зайнятості, політики та інших сфер життя.

Сучасні концепції маскулінності стають більш гнучкими, відходячи від уявлень про твердість, агресію та домінування на користь емоційної відкритості та співпереживання. ЗМІ та соціальні мережі грають значну роль у формуванні та відображенні сучасних гендерних ролей, часто просуваючи більш прогресивні та різноманітні образи.

Сучасні гендерні ролі продовжують розвиватися у напрямку більшої рівності та гнучкості, хоча в різних культурах та суспільствах цей процес може проходити по-різному та з різною швидкістю.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Гендерні ролі. Традиційні жіночі гендерні ролі. Традиційні чоловічі гендерні ролі. Сучасні гендерні ролі. Сімейні обов'язки. Гендерно чутливі ініціативи «Баланс між роботою і життям», «Заклад, дружній до сім'ї».

Рекомендована література:

Основна: 2, 6.

Допоміжна: 3.

Тема 6. Гендерний аналіз у сфері економічної участі та можливостей

Питання до обговорення:

1. Гендер та ринок праці.
2. Феномени «Скляної стелі», «Липкої підлоги».
3. Дискримінація на робочому місці.

Гендер та ринок праці є тісно пов'язаними, оскільки гендерні норми та стереотипи суттєво впливають на умови праці, кар'єрні можливості, вибір професій та розрив у оплаті праці між чоловіками та жінками.

Феномени "Скляної стелі" та "Липкої підлоги" є важливими концепціями у вивченні гендерних відносин та гендерної нерівності, особливо в контексті робочого місця та кар'єрного розвитку.

Скляна стеля (Glass Ceiling):

Цей термін використовується для опису невидимих, але значних бар'єрів, які перешкоджають жінкам (а також іншим маргіналізованим групам) досягти вищих рівнів кар'єрної лестниці, незважаючи на їх кваліфікацію та досягнення.

"Скляна стеля" може включати дискримінаційні практики при наймі та підвищенні на посаду, гендерні стереотипи, які обмежують професійні можливості жінок, та відсутність рівних можливостей для професійного зростання.

Липка підлога (Sticky Floor):

"Липка підлога" описує феномен, коли жінки та представники міноритетних груп застрягають на нижчих чи менш оплачуваних посадах, з обмеженими можливостями для кар'єрного зростання або підвищення.

Цей термін акцентує увагу на тому, що багато жінок стикаються з труднощами не тільки у досягненні вершин кар'єри, але й у покращенні своїх початкових умов праці.

Обидва ці феномени відображають глибоко вкорінені гендерні нерівності у сфері праці та кар'єри. Вони підкреслюють необхідність боротьби з гендерною дискримінацією та розвитку політик та практик, які сприятимуть гендерній рівності на робочому місці.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Бідність. Гендер та ринок праці. Феномени «Скляної стелі», «Липкої підлоги». Дискримінація на робочому місці. Підприємництво і бізнес-клімат.

Рекомендована література:

Основна: 2, 4, 6.

Допоміжна: 2, 3.

Тема 7. Гендерний аналіз у сфері політики

Питання до обговорення:

1. Представництво жінок в парламентах світу та України
2. Гендерний склад української влади.
3. Гендерний портрет депутата і депутатки.

Гендерний аналіз у сфері політики є ключовим для визначення того, як політичні рішення впливають на чоловіків та жінок по-різному, сприяючи розумінню та врахуванню гендерних відмінностей у потребах, умовах та можливостях. Це дозволяє оцінити вплив політики на гендерну рівність, з'ясувати, чи сприяє вона або перешкоджає досягненню рівних прав та можливостей для всіх. Важливим аспектом є розробка інклюзивної політики, яка забезпечує рівне представництво жінок та чоловіків у процесі прийняття рішень. Також важливо визначати та усувати інституційні, правові та культурні бар'єри, які стоять на шляху до гендерної рівності.

Ключовим компонентом гендерного аналізу є моніторинг та оцінка впливу політики на гендерну рівність, що дозволяє своєчасно вносити необхідні корективи для забезпечення більш ефективного вирішення гендерних питань. Крім того, важливо залучати до процесу розробки політики зацікавлені сторони, особливо громадськість та гендерно-орієнтовані групи, для забезпечення врахування широкого спектру поглядів та потреб. Гендерний аналіз у політиці не тільки сприяє справедливості та рівності, але й збільшує ефективність та відповідність політичних рішень реальним потребам усіх членів суспільства.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Представництво жінок в парламентах світу та України: порівняльний аналіз. Гендерний склад української влади. Депутатська відповідальність: гендерний аспект. Гендерний портрет депутата і депутатки. Матріархат в українському суспільстві. Суффражизм.

Рекомендована література:

Основна: 3, 4, 5.

Допоміжна: 1, 2.

Тема 8. Гендерний аналіз у соціальній сфері: освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті. Гендерні аспекти насильства

Питання до обговорення:

1. Гендерні аспекти сфери освіти.
2. Гендерні аспекти соціальної підтримки та соціального захисту.
3. Гендерно зумовлене насильство.
4. Світова карта бар'єрів для повідомлення про зґвалтування.

Гендерний аналіз у соціальній сфері, зокрема в освіті, охороні здоров'я та соціальному захисті, відіграє важливу роль у виявленні та вирішенні гендерних нерівностей та упереджень, що можуть впливати на ці ключові сфери суспільного життя. Гендерний аналіз допомагає забезпечити, що політики та практики в цих областях справедливо відповідають потребам обох статей та сприяють рівності та включеності.

У сфері освіти гендерний аналіз може виявити гендерні упередження у навчальних матеріалах та методиках викладання, а також у доступі до освітніх можливостей та ресурсів. Наприклад, це може включати аналіз того, чи є освітні

програми та матеріали чутливими до гендерних питань, чи забезпечують рівний доступ до освіти для дівчаток та хлопчиків, та як гендерні стереотипи можуть впливати на вибір предметів та кар'єрних шляхів учнями.

У сфері охорони здоров'я гендерний аналіз необхідний для забезпечення того, що медичні дослідження, лікування та профілактичні заходи враховують гендерні відмінності. Це може включати розгляд різниці у здоров'ї чоловіків та жінок, включаючи репродуктивне здоров'я, та забезпечення рівного доступу до якісної медичної допомоги.

У сфері соціального захисту гендерний аналіз важливий для виявлення потреб різних гендерних груп, особливо у вразливих сегментах населення. Це може включати оцінку того, як політики соціального захисту впливають на жінок та чоловіків, враховуючи відмінності у домогосподарствах, зайнятості та доступі до соціальних послуг.

Загалом, гендерний аналіз у цих трьох ключових сферах важливий для забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок, а також для створення більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Гендерні аспекти сфери освіти. Показники тривалості життя: гендерний аспект. Захворюваність на інфекційні хвороби: гендерний аспект. Гендерні аспекти соціальної підтримки та соціального захисту. Гендерно зумовлене насильство. Світова карта бар'єрів для повідомлення про зґвалтування.

Рекомендована література:

Основна: 2, 4, 6.

Допоміжна: 2, 3.

Тема 9. Міжнародний досвід гендерних перетворень

Питання до обговорення:

1. Гендерна активність у європейському регіоні.
2. Гендерна політика у світі.
3. Міжнародні документи.
4. Міжнародні організації.

Міжнародний досвід у сфері гендерних перетворень є різноманітним та показує, як різні країни та культури підходять до вирішення питань гендерної рівності та реалізації гендерних перетворень. Цей досвід включає широкий спектр ініціатив та стратегій, від законодавчих змін до громадських кампаній, і демонструє унікальні підходи, прийняті в різних частинах світу.

Північні Країни:

Країни, як-от Швеція та Данія, часто вважаються лідерами у сфері гендерної рівності. Тут сильно розвинені системи соціального захисту, що підтримують баланс між роботою та сімейним життям, включаючи декретну відпустку для обох батьків.

Розвиток Жіночої Учасності у Політиці:

Країни, як-от Руанда та Болівія, досягли значного прогресу в забезпеченні високого рівня представництва жінок у національних парламентах, частково завдяки квотам та іншим афірмативним заходам.

Законодавчі Зміни:

Багато країн ухвалили закони проти гендерно-зумовленого насильства, домашнього насильства та дискримінації на робочому місці. Наприклад, Індія та Філіппіни мають спеціальні закони проти домашнього насильства.

Освітні Ініціативи:

У країнах, таких як Малаві та Бангладеш, були реалізовані програми для підвищення рівня освіти серед дівчаток, що включають стипендії та кампанії з підвищення обізнаності.

Економічне Залучення Жінок:

Програми, спрямовані на підтримку жіночого підприємництва та доступу до кредитів, впроваджуються в країнах, таких як Кенія та Уганда, для зміцнення економічного становища жінок.

Громадські Кампанії:

Ініціативи, спрямовані на зміну гендерних стереотипів та підвищення обізнаності щодо гендерних питань, реалізуються у багатьох країнах. Наприклад, кампанії, які викликають до обговорення теми гендерної рівності, такі як #HeForShe.

Ці приклади свідчать про те, що міжнародний досвід у сфері гендерних перетворень є різноманітним і включає комплексні підходи до досягнення гендерної рівності. Важливо відзначити, що успіх цих ініціатив залежить від культурних, соціальних та економічних умов кожної країни.

Завдання для самостійного виконання:

Реферат (доповідь), презентація:

Гендерна активність у європейському регіоні. Гендерна політика у світі. Міжнародні документи. Міжнародні організації

Рекомендована література:

Основна: 1, 2.

Допоміжна: 2, 3.

Зверніть увагу! При вивченні теоретичного матеріалу, важливо складати схеми до певних теоретичних блоків, оскільки це допомагає структурувати та упорядковувати інформацію, що подана в тексті. Схеми дозволяють візуалізувати зв'язки між концепціями, ідеями та фактами, що полегшує розуміння і запам'ятовування матеріалу. Вони роблять можливим виділення основних принципів, залежностей і ключових тем, сприяючи більш ефективному засвоєнню і рефлексії над ними.

ТРОШКИ МОТИВАЦІ ПРИ СКЛАДАННІ СХЕМ ДО ВИЗНАЧЕНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ БЛОКІВ!

Дуже часто у студентів виникає питання чому студентам пропонують **складати схеми до теоретичних блоків** які надано протягом лекцій або після вивчення матеріалу по підручникам, статтям, тощо. Давайте виокремимо декілька з них:

Покращення розуміння матеріалу: Складання схем допомагає структурувати і узагальнити інформацію. Це допомагає студентам краще зрозуміти тему, виділити головні поняття та відносини між ними.

Підвищення запам'ятовуваності: Схеми створюють візуальну карту інформації, що робить її більш запам'ятовуваною. Студентам легше пам'ятати ключові факти та концепції, коли вони представлені у вигляді схем.

Підготовка до вивчення і викладання: Вміння створювати схеми корисно під час підготовки до занять і викладання матеріалу іншим. Схеми можуть слугувати важливим інструментом для пояснення складних концепцій. Нагадую, що дані навички вам будуть дуже корисними під час практики в магістратурі. Адже колись ви будете викладати таким же самим студентам як і ви зараз.

Покращення навичок узагальнення: Складання схем допомагає виділяти найважливіші аспекти інформації і виключати зайвий баласт. Це корисно при написанні рефератів і звітів.

Підвищення продуктивності при вивченні: Перегляд схем є швидшим і ефективнішим способом повторення і відновлення знань перед іспитами чи контрольними роботами.

Розвиток навичок критичного мислення: Складання схем вимагає вибіркового відбору інформації та розуміння, як вона взаємодіє між собою. Це сприяє розвитку навичок критичного аналізу.

Зручність при роботі з великою кількістю матеріалу: У великих текстах або навіть у підручниках важко зорієнтуватися. Схеми роблять інформацію більш доступною та зрозумілою.

Покращення навичок планування: Складання схем може стати частиною процесу планування написання есе або курсової роботи.

Загалом, навичка складання схем до текстів допомагає студентам більше ухвалювати інформацію та розвивати аналітичні та організаційні навички. Погодьтеся, все перераховане є універсальними навичками і знадобляться вам не тільки у соціальній роботі, а і поза навчальному житті.

Схоже питання виникає щодо важливості **презентації, яку студент складає до реферату (доповіді)**. Варто відмітити, що створення презентації для доповіді має кілька важливих переваг:

Візуалізація інформації: Презентація допомагає візуалізувати інформацію, що робить її більш зрозумілою і запам'ятовуваною для аудиторії. Графіка, діаграми, фотографії та інші візуальні елементи можуть покращити сприйняття матеріалу.

Підсилення повідомлення: Презентація допомагає підсилити головні точки вашої доповіді та підкреслити ключові аргументи і факти.

Підтримка мовлення: Ви можете використовувати слайди, щоб підтримати своє усне виступлення. Це допомагає вам не загубитися у монотонному читанні тексту, а сконцентрувати увагу аудиторії на важливих моментах.

Структура і організація: Презентація дозволяє організувати вашу доповідь у логічну послідовність слайдів, що полегшує сприйняття і розуміння для аудиторії.

Залучення аудиторії: Ви можете використовувати інтерактивні елементи, такі як питання для обговорення чи вправи для аудиторії, щоб залучити слухачів та сприяти активному участию.

Збереження уваги: Презентація допомагає утримувати увагу аудиторії, оскільки вона включає в себе різноманітні засоби для збереження інтересу.

Довідковий матеріал: Презентація може слугувати довідковим матеріалом для аудиторії, яка може звертатися до неї після доповіді для отримання додаткової інформації.

Узагальнюючи, презентація допомагає краще комунікувати ваші ідеї та інформацію, полегшує її сприйняття і збереження в пам'яті слухачів і допомагає підсилити вплив вашого виступу. Відповідно, ваша доповідь не буде такою сумною і монотонною, як може бути коли ви просто читаете текст с роздрукованого матеріалу.

І НАЙВАЖЛИВІШЕ! Підготувавши доповідь, пам'ятайте, ви не демонструєте навички виразного читання, ви доповідаєте матеріал який готуєте!

РЕСУРСИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ СХЕМ

Існує багато інтернет-ресурсів та програм, які можна використовувати для створення схем і ментальних карт. Ось кілька популярних інструментів, доступних онлайн:

1. MindMeister (<https://www.mindmeister.com/>): Це онлайн-інструмент для створення ментальних карт. Він надає можливість легко створювати, редагувати і спільно працювати над схемами.
2. Coggle (<https://coggle.it/>): Ще один інтернет-інструмент для створення ментальних карт і схем. Він дозволяє додавати тексти, зображення та гіперпосилання.
3. Lucidchart (<https://www.lucidchart.com/>): Цей інструмент призначений для створення різних видів схем, включаючи органіграми, схеми процесів та багато іншого.
4. Draw.io (<https://app.diagrams.net/>): Безкоштовний інструмент для створення різних видів діаграм і схем. Він має простий інтерфейс і багато можливостей.
5. Canva (<https://www.canva.com/>): Цей інтернет-сервіс призначений для дизайну, але ви також можете створювати візуально привабливі схеми і ментальні карти в Canva.

6. Bubbl.us (<https://bubbl.us/>): Безкоштовний онлайн-інструмент для створення ментальних карт і схем.
7. Google Drawings (<https://drawings.google.com/>): Ви можете використовувати Google Drawings, якщо ви користуєтеся сервісами Google. Він дозволяє створювати різні види схем і діаграм.
8. MindMup (<https://www.mindmup.com/>): Це безкоштовний онлайн-інструмент для створення ментальних карт та схем.

Ці інструменти можуть бути корисними для створення схем, ментальних карт, органіграм, та інших візуальних представлень інформації залежно від ваших потреб та вподобань, тобто не тільки для навчання на соціальній роботі. Більшість з них мають безкоштовні версії або пробні періоди, які дозволяють вам випробувати їх перед вибором найкращого для вас інструменту. Не забудьте завантажити схему яку ви склали до Google Classroom, у відповідне завдання (не забудьте натиснути кнопку «Здати завдання»). Або надати посилання до складеної схеми, при цьому важливо, щоб було відкрито доступ для перегляду для всіх у кого є посилання.

Якщо жоден з ресурсів вам не підходить, нагадую, що приймаються класичні схеми, які ви самостійно малюєте у зошиті або на окремому папері. Для того, що ваше завдання було зараховано, вам необхідно або здати особисто викладачу виконане вами завдання, з обов'язковим визначенням автора схем, або сфотографувати ці схеми і завантажити у Google Classroom у відповідне завдання (не забудьте натиснути кнопку «Здати завдання»).

Здати завдання у Google Classroom досить просто. Ось стисла інструкція:

1. Увійдіть до свого облікового запису Google.
2. Перейдіть на сторінку вашого класу в Google Classroom.
3. На панелі "Завдання" або на сторінці з завданням знайдіть те завдання, яке ви хочете здати.
4. Клацніть на завданні, щоб відкрити його.
5. Натисніть кнопку "Додати або створити" (Add or create), щоб додати вашу роботу. Ви можете завантажити файл, написати текст або використовувати інші доступні опції, які вам надаються для виконання завдання.
6. Після завершення роботи натисніть кнопку "Здати" (Turn in) або "Відправити" (Submit), в залежності від інструкцій вашого вчителя.
7. Після здачі завдання ви бачитимете підтвердження про успішну подачу. Ваш вчитель отримає доступ до вашої роботи та зможе її перевірити.
8. Не забудьте перевірити терміни подачі завдання та інструкції вашого вчителя, оскільки вони можуть різнитися в кожному конкретному класі та завданні.

РЕСУРСИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Студенти можуть використовувати різноманітні ресурси для створення презентацій. Ось декілька популярних інструментів та ресурсів, які їм можуть бути корисними:

Microsoft PowerPoint: Microsoft PowerPoint - один з найпоширеніших інструментів для створення презентацій. Більшість студентів мають доступ до нього через пакет Microsoft Office або можуть використовувати версію онлайн.

Google Презентації: Це безкоштовний інструмент, доступний в рамках Google Workspace (раніше G Suite). Він дозволяє створювати та спільно працювати над презентаціями онлайн.

Canva (<https://www.canva.com/>): Canva – це веб-платформа для створення графічного контенту, включаючи презентації. Вона має багато готових шаблонів і візуальних ефектів.

Prezi (<https://prezi.com/>): Prezi дозволяє створювати незвичайні та інтерактивні презентації, які можуть бути корисними для відзначення ключових точок вашого виступу.

Slideshare (<https://www.slideshare.net/>): Slideshare – це платформа, де ви можете завантажувати та ділитися своїми презентаціями зі світом. Вона може бути корисною для зберігання та віддаленого доступу до презентацій.

Emaze (<https://www.emaze.com/>): Emaze – це інструмент для створення презентацій зі стильними інтерактивними ефектами.

Haiku Deck (<https://www.haikudeck.com/>): Haiku Deck – це простий інструмент для створення мінімалістичних та стильних презентацій.

Adobe Spark (<https://spark.adobe.com/>): Adobe Spark – це веб-сервіс для створення різних видів мультимедійних вмістів, включаючи презентації.

Visme (<https://www.visme.co/>): Visme – інструмент для створення візуальних презентацій та інфографіки.

LibreOffice Impress: Це безкоштовна альтернатива Microsoft PowerPoint інструмент для створення презентацій.

Zoho Show (<https://www.zoho.com/show/>): Ще один онлайн-інструмент для створення і редагування презентацій.

Оберіть той інструмент, який найкраще відповідає вашим потребам і можливостям, і подайте свою інформацію чи доповідь у вигляді якісної презентації. Багато з цих інструментів мають безкоштовні версії з базовими функціями, які дозволять вам створити професійний вигляд презентації.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Основні теорії гендеру: теорія соціального конструювання гендеру; гендер як стратифікаційна категорія; гендер як культурна метафора.
2. Визначення гендеру. Гендерні дослідження.
3. Групи гендерних стереотипів: стереотипи маскулінності-фемінності; стереотипи, пов'язані із відмінностями у змісті праці.
4. Групи гендерних стереотипів: уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками; стереотипи щодо зовнішності та вимог до неї.
5. Негативні тенденції, спричинені гендерних стереотипів.
6. Зміст поняття «гендерна соціалізація». Роль агентів гендерної соціалізації.
7. Традиційна соціалізація дівчат і хлопців як суспільна проблема.
8. Зміст гендерно-чутливої соціалізації.
9. Порівняльні особливості патріархатної та егалітарної моделей сім'ї.
10. Компоненти ідеї гендерної рівності (рівні права, можливості, обов'язки, відповідальність, розподіл ресурсів).
11. Гендерний аналіз освітньої сфери.
12. Проблема відкритої гендерної дискримінації в освіті. Поняття «прихованого навчального плану».
13. Рекомендації щодо забезпечення рівноправ'я у навчально-виховному процесі.
14. Специфіка проведення акції «16 днів протидії гендерному насильству» та інших тематичних заходів.
15. Гендерне бюджетування як ефективна управлінська технологія.
16. Цілі сталого розвитку: гендерний компонент.
17. Міжнародні механізми забезпечення гендерної рівності.
18. Законодавче закріплення гендерної рівності в Україні. Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
19. Гендерний аналіз сфери зайнятості. Професійна діяльність людини та сучасний ринок праці
20. Фактори дискримінації за ознакою статі на ринку праці.
21. Баланс особистої та професійної сфери життя жінок і чоловіків.
22. Практики забезпечення гендерної рівності: міжнародний досвід.
23. ЗМІ як агент гендерної соціалізації особистості, їх структура, ознаки та функції.
24. Образи чоловіків і жінок, які пропонують медіа.
25. Насилля як проблема нерівності. Гендерно обумовлене насилля.
26. Проблема домашнього насилля.
27. Міжнародні кампанії щодо протидії домашньому насильству.
28. Мовний сексизм та його прояви.
29. Шляхи подолання мовного сексизму.
30. Міжнародні документи які дозволяють регулювати гендерну рівність.

ФОРМИ КОНТРОЛЮ І МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ

При вивченні навчальної дисципліни здійснюється поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль проводиться з метою визначення рівня підготовленості студента з певних тем, розділів робочої навчальної програми, якості виконання конкретних завдань та здійснюється впродовж семестру під час проведення аудиторних занять (лекції, практичні заняття) та при виконанні самостійної роботи.

Об'єктом поточного оцінювання є:

- програмний матеріал, який викладається на лекціях;
- питання і проблеми, що обговорюються та відпрацьовуються на семінарських заняттях;
- програмний матеріал для самостійного вивчення, який передбачений робочою програмою та включає індивідуальні завдання: реферати, презентації, доповідь, практичне завдання.

Форма підсумкового контролю – залік. Залік виставляється за результатами роботи здобувача впродовж усього семестру. Підсумкова оцінка визначається як проста сума балів за результатами поточного контролю за 100-бальною шкалою.

Здобувач одержує підсумкову оцінку за залікову навчальну дисципліну, якщо за результатами поточного контролю він набрав 60 і більше балів.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав менше 60 балів, він повинен виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів із дисципліни.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він також може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни.

Критерії оцінювання самостійної роботи

Презентація – Оцінюється в 3 бали – здатність студента презентувати доповідь відповідно змісту навчального матеріалу та супроводити її оригінальним візуальним представленням.

Реферат (доповідь) – Оцінюється в 3 бали – здатність здійснювати узагальнення на основі опрацювання теоретичного матеріалу та відсутність помилок при оформленні цитування й посилань на джерела.

Есе – Самостійність та змістовність виконання завдання, відповідність результату аналізу поставленим цілям, вміння узагальнювати.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Луценко О.А. Філософія та культура статі: гендерний аналіз: Монографія. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. – 350 с.
2. Впровадження комплексного гендерного підходу в роботу органів місцевого самоврядування: Методичні рекомендації / Євченко С.В., Остапчук О.Л. – Житомир, 2018. – 56 с.
3. Ярошенко А., Семигіна Т. Гендерна компетентність у соціальній роботі: Як інвестувати феміністичні погляди у гендерно трансформаційну практику: монографія. Даллас, США: Primedia e-Launch LLC, 2022. 215 с.
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків» № 2866 від 08.09. 2005 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства освіти та науки України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України №839 від 10 вересня 2009 року „Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/4849>.

Додаткова

1. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / за заг. ред. М. М. Білінської. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. - 132 с. URL https://gender.org.ua/images/lib/genderna_polityka_v_derj_upr.pdf
2. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг. ред. Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Сулова. Київ, 2020. 186 с. URL <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf>
3. Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Б. Петренко. – К., 2011. – 43 с.

Інформаційні ресурси

1. Гендерна політика URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Genderna-politika.html>.
2. Інститут демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України. URL: <http://www.idss.org.ua/>.
3. Міністерство соціальної політики України. URL
4. Уляна Варнава. Наукові публікації. URL: <https://cutt.ly/HMYawev>.
5. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. URL <http://surl.li/cyfbx>.

Навчальне видання

**ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД
В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ**

Методичні рекомендації
до семінарських занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти,
спеціальності 231 Соціальна робота

Укладач

Варнава Уляна Володимирівна

В авторській редакції

Підписано до друку 11.10.2023.
Формат 60х88/16. Обсяг 1,5 друк. арк.
Наклад 50 прим. Зам. № 6356/11.

Надруковано у ФОП Бондаренко М.О.
м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60.
т. +38 0482 35 79 76

info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.